

Р. Т. Теслюк

Демографічний розвиток Карпатського регіону України в умовах зростання соціально-економічної вразливості населення

Аналізуються демографічні характеристики соціально вразливих категорій населення. Зазначається, що потужна хвиля вимушеного переселення внаслідок повномасштабної війни Росії проти України спричинила суттєве зростання чисельності цієї категорії населення та наголошується на потребі в наданні їй соціальної допомоги. За результатами аналізу демографічна ситуація в Карпатському регіоні України на початок 2022 р. характеризується як відносно несприятлива: падіння народжуваності, помітний процес демографічного старіння, висока частка осіб з особливими потребами. Аналіз соціально-демографічної статистики попередніх років і сучасних демографічних процесів вказує на ймовірне прискорення зростання частки соціально вразливих груп населення, які формуватимуться внутрішньо переміщеними особами (ВПО) та мешканцями регіону. Головними завданнями органів регіональної та місцевої влади визначаються вирішення нагальних проблем ВПО, розширення місткості соціальної інфраструктури, забезпечення ефективної зайнятості в регіоні, соціалізація ВПО та їхня суспільна інтеграція, розроблення та реалізація регіональних програм поліпшення процесів демовідтворення.

Ключові слова: соціально-економічна вразливість, Карпатський регіон, внутрішньо переміщені особи, соціально вразливі категорії населення, мігранти, демографія.

Постановка проблеми. Агресивна зовнішня політика Росії тривалий час зумовлювала нові та загострювала наявні суспільно-політичні, соціально-економічні, демографічні та культурно-історичні проблеми України. Анексія АР Крим, розв'язання війни на сході України на початку 2014 р., утворення та подальша підтримка Росією терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР» з-поміж інших негативних наслідків відобразилися і на погіршенні соціально-демографічної ситуації в Україні загалом і зумовили тривалу демографічну кризу в окупованих районах Донецької та Луганської областей (ОРДЛО).

Збройна агресія Росії катастрофічно поглиблює ту соціально-демографічну кризу, що була в Україні до повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 р. Станом на 23 травня 2022 р., за оцінками ООН, близько 14,6 млн мешканців України змінили місце свого проживання: 6,6 млн біженців за кордоном [1], 8 млн внутрішніх переселенців [2], більшість з яких – жінки та діти. Із 7,5 млн дітей в Україні станом на кінець травня 2022 р. залишили своє місце постійного проживання близько 4,2 млн. Безпосередньо постраждали від війни та потребували допомоги 15,7 млн людей [3].

Такі події суттєво збільшили соціально-економічну вразливість (СЕВ) усіх регіонів країни. Для мільйонів громадян України, особливо тих, що залишаються на окупованих Росією територіях України, постала проблема вижити не стільки на економічному, скільки на фізичному рівні. Загальна макроекономічна ситуація, втрата чи суттєве звуження джерел існування, інфляція, локальні секторальні кризи та інші чинники суттєво знизили якість життя всього населення країни, а передусім соціально вразливих його верств – дітей, людей похилого віку, сімей з дітьми, неповносправних, самотніх, непрацевдатних тощо. Щобільше, подальша військова ескалація зумовлює перехід до категорії вразливих верств багатьох людей, які до вторгнення Росії такими не були. Це відбувається через загибель близьких родичів, втрату годувальника сім'ї, каліцтво, погіршення здоров'я, втрату житла, всього майна чи значної його частини, втрату роботи, бізнесу,

через інші економічні збитки, неможливість повноцінного навчання, емоційно-психологічні порушення тощо.

У соціально-демографічному сенсі Карпатський регіон України (КРУ) зараз є донором внутрішніх міграційних переміщень. З огляду на зазначене до першочергових проблем передусім слід віднести забезпечення гідних умов життя для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і зменшення соціально-економічної вразливості населення приймаючих територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження демографічних аспектів соціально-економічної вразливості ведуться головню в соціально-демографічному та міграційному напрямках. Зокрема, молодь як соціально вразливу категорію населення представлено в праці Е. Фурлонґа, Ф. Картмела, Е. Бігґарта, Г. Світінґ і П. Веста [4]. Соціальну вразливість осіб похилого віку та її зв'язок зі смертністю досліджено М. Ендрю, А. Мініцкі, К. Роквудом [5]. Міграцію в контексті вразливості розглядали Р. Маклеман і Л. Гантер [6], Н. Аджер, Р. С. де Кампос і К. Мортро [7].

В Україні проблема дослідження соціально-економічної вразливості населення перебуває у фокусі низки наукових інституцій країни – Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України (ІДСД), ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» (ІРД), Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (КНЕУ). Зокрема, регіональний аспект модернізації соціальної політики в контексті людського розвитку в Україні досліджено колективом авторів ІДСД [8], О. Макарова визначила пріоритети політики зниження соціальної вразливості [9].

Теоретичні аспекти соціальної вразливості населення досліджено М. Біль [10], О. Риндзак [11], Н. Андрусишин [12]. Наукові підходи до визначення вразливості та виокремлення вразливих груп населення опрацьовано О. Мальцевою [13]. Роль і місце соціально вразливих верств у контексті соціальної відповідальності та ринку праці проаналізовано вченими КНЕУ [14]. Оцінювання середовища соціальної стійкості населення на прикладі Карпатського регіону України проведено О. Мульскою, Т. Васильцівим, Ю. Шушковою, Л. Кльобою, Є. Парфенюк [15]. Окремі аспекти соціальної вразливості Львівської області досліджено М. Бачинською [16].

Сучасна війна спричинила загрозу для демовідтворення країни та її регіонів, а викликаний нею комплекс наслідків суттєво збільшує чисельність різних вразливих у соціальному та економічному відношеннях категорій населення, що актуалізує аналіз саме демографічних аспектів соціально-економічної вразливості.

Мега статті – проаналізувати демографічні характеристики соціально вразливих категорій населення, окреслити завдання та перспективи запобігання зростанню чисельності цих категорій у Карпатському регіоні України в умовах війни.

Основні результати дослідження. Вразливість – властивість легко та швидко піддаватися зовнішнім подразненням; сприйнятливість, чутливість [17]. У практиці соціальної роботи вразливість визначають як «нездатність людини витримувати зовнішні впливи середовища, особливе сприйняття зовнішніх проявів у суспільстві» [18, с. 1].

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. №2671-VIII, «вразливі групи населення – особи / сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та / або внутрішніх чинників» [19]. До вразливих відносять ті соціальні групи, що мають більшу, ніж інші, ймовірність зазнати негативних впливів соціальних, політичних, екологічних факторів або ризиків дістати хвороби чи ушкодження.

До чинників вразливості належать перебування у складних природних умовах; захворювання (стан здоров'я); функціональні обмеження та особливі потреби; вік (похилий, дитячий); освіта та професія, які не відповідають соціальним умовам; соціальна виключність; відсутність соціальної підтримки; порушення прав і

соціально-правова незахищеність; підвищена споживацька завантаженість; вплив катастрофічних подій [18, с. 3].

У практиці соціальної роботи [21] соціально вразливі категорії населення об'єднано в три групи.

1. Категорії осіб, які мають обмежені ресурси для життєдіяльності та соціальної конкурентоздатності, проте не перебувають у стані соціальної дезадаптації¹. До них належать неповні та багатодітні сім'ї; підлітки та молодь; особи похилого віку; люди з особливими потребами, з неповною працездатністю (III група інвалідності); біженці, переселенці тощо.

2. Особи, які перебувають у стані дезадаптації внаслідок складних життєвих обставин, проте не втратили можливості відновлення за певних умов здатності до самостійної життєдіяльності: особи з функціональними обмеженнями або зазнали важких травм; особи, які опинилися в стані соціальної дезадаптації внаслідок злочинів; постраждали від торгівлі людьми, експлуатації, насилля тощо; постраждали від природних, техногенних і соціальних катастроф; бездомні, безпритульні; діти, які залишилися без піклування дорослих.

3. Особи з тимчасовою або незворотною втратою можливостей для самостійної життєдіяльності, які потребують сторонньої допомоги в задоволенні потреб: особи, які зазнають впливу важких захворювань; люди з функціональними обмеженнями (I група інвалідності); особи похилого віку, які потребують постійної сторонньої допомоги.

Погіршення економічної ситуації відчувають усі соціально вразливі категорії. Для оцінювання демографічних аспектів СЕВ в КРУ детально розглянемо демографічні характеристики першої соціально вразливої категорії. Головними критеріями відмінності цієї категорії від інших двох є відсутність соціальної дезадаптації та особливої потреби в сторонній допомозі. Тобто вчасне та достатнє надання соціальної допомоги тут може істотно зменшити гостроту соціально-економічних проблем, забезпечити нормальну життєдіяльність та якість життя цих верств населення. Крім того, у цій категорії міститься значний людський потенціал, що може бути ефективно використаним безпосередньо на місці (в регіоні) проживання.

Щоб кількісно оцінити цю соціально вразливу категорію населення, варто виокремити ВПО та постійне населення регіону. Першою і найбільш чисельною соціально вразливою категорією населення Карпатського регіону зараз є ВПО. За оцінками ООН, чисельність ВПО у восьми західних областях України на 18.05.2022 р. становила 2,9 млн осіб (41% усіх ВПО в Україні) [3, с. 2].

Крім того, варто враховувати, що за межі України, за оцінками ООН, за три місяці повномасштабної війни Росії проти України виїхало 6,6 млн українських громадян. До цього числа вчені ООН відносять і близько 970 тис. вимушених українських мігрантів у Росії [1]. Водночас Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Л. Денісова 23 травня 2022 р. заявила про насильну депортацію в Росію майже 1,5 млн українських громадян, серед яких 240 тис. дітей [23]. Кількість перетинів кордону з ЄС та Молдовою у зворотному напрямку з кінця лютого до 23 травня 2022 р. становить 2,1 млн, однак цей показник охоплює і човникові переміщення та повернення тих громадян України, які перебували за

¹ Дезадаптація (des – «зникнення, повна відсутність, знищення»; adapto – «приспосовую») – термін, що протилежний соціальній адаптації. Це порушення процесу активного пристосування індивіда до умов соціального середовища засобами взаємодії і спілкування за хибного або недостатньо розвинутого ув'язнення людини про себе та свої соціальні зв'язки та міжособистісні контакти [21, с. 142]. Соціальна дезадаптація – це часткова або повна втрата людиною здатності пристосовуватися до умов соціального середовища. Соціальна дезадаптація означає порушення взаємодії індивідуума із середовищем, що характеризується неможливістю здійснення ним у конкретних мікросоціальних умовах своєї позитивної соціальної ролі, що відповідає її можливостям [22].

кордоном до 24 лютого 2022 р. [1]. За прогнозами ООН, якщо війна триватиме й надалі, загалом у 2022 р. близько 8 млн людей покинуть Україну [24].

Більшість з вимушених зовнішніх мігрантів декларують бажання повернутися в Україну, однак тут потрібно враховувати можливості та реальні строки повоєнного відновлення житла та інфраструктури в регіонах походження цих біженців. Тобто є ймовірність того, що частина з них захоче чи буде змушена оселитися в Карпатському регіоні України.

Повномасштабна війна значно збільшила чисельність усіх вказаних соціально вразливих категорій, перевівши в цю категорію багатьох представників середнього класу. За дослідженнями Міжнародної організації міграції (МОМ) [25], проведеними з 24 березня по 1 квітня 2022 р., у перший місяць війни доходи домогосподарств ВПО різко зменшилися. До початку російської агресії в 35% опитаних домогосподарств ВПО щомісячний дохід становив понад 20 тис. грн, ще 42% заявили про дохід у 7-20 тис. грн. Натомість після початку активних бойових дій третина домогосподарств ВПО зазначили, що за останній місяць вони не отримали жодного доходу, а ще близько 40% мали дохід менш ніж 7 тис. грн.

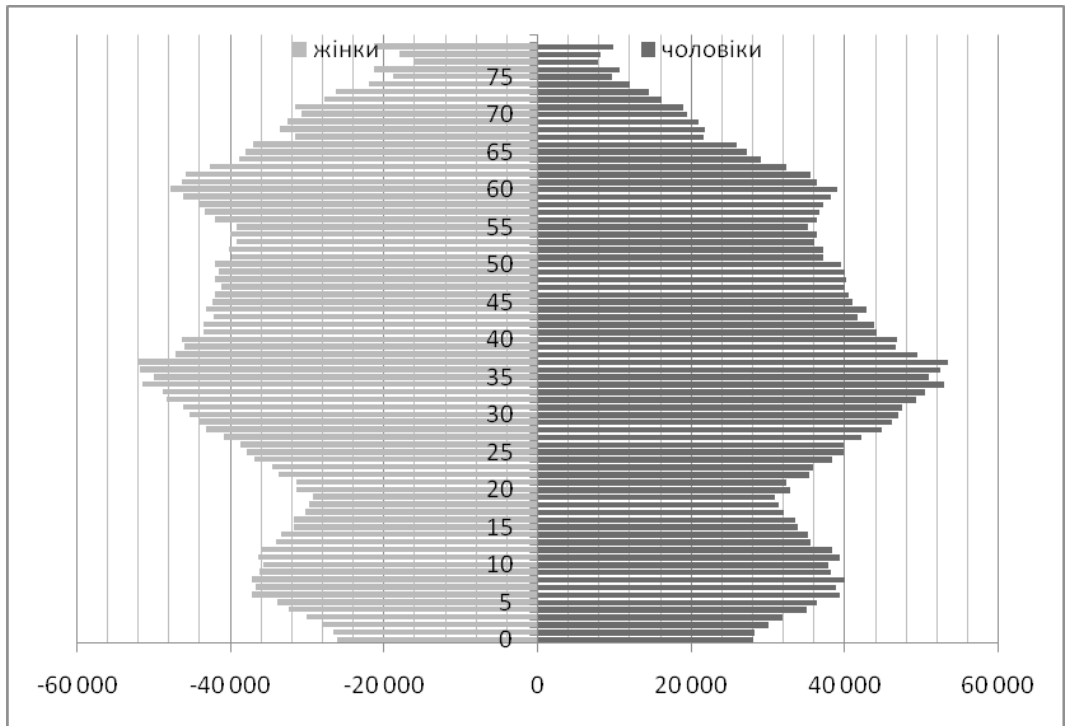

Рис. 1. Статеві-вікова піраміда населення Карпатського регіону на 01.01.2022 р. (у віці 0-79 рр., осіб)

Джерело: побудовано автором на основі даних [27].

Впорядкування обліку ВПО за новим місцем проживання дасть змогу оцінити реальний обсяг вимушеної внутрішньої міграції та чітко виробити головні напрями зниження соціальної вразливості ВПО.

Загалом станом на початок 2022 р. демографічну ситуацію в Карпатському регіоні можна охарактеризувати як відносно несприятливу (рис. 1, табл. 1). Хоча порівняно з іншими макрорегіонами країни головні показники демовідтворення тут кращі. Темпи скорочення чисельності населення регіону у 2015-2017 рр. були в 3-5 разів меншими за аналогічні темпи в країні загалом (0,07-0,14% та

Таблиця 1

Демографічні індикатори вразливих груп населення в Карпатському регіоні та Україні, 2015-2021 рр.

Показники		Рік	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Населення, тис. ос.									
Україна			42 929	42 761	42 585	42 386	42 153	41 902	41 588
Області	Закарпатська		1259,6	1259,2	1258,8	1258,2	1256,8	1253,8	1250,1
	Івано-Франківська		1382,6	1382,4	1379,9	1377,5	1373,3	1368,1	1361,1
	Львівська		2537,8	2534,2	2534,0	2529,6	2522,0	2512,1	2497,8
	Чернівецька		910,0	909,9	908,1	906,7	904,4	901,6	896,6
Карпатський регіон			6090,0	6085,7	6080,8	6072,0	6056,5	6035,6	6005,6
Підлітки, тис. ос.	у віці 10-12 рр.		187,1	192,8	199,7	203,9	212,6	219,6	223,6
	у віці 13-16 рр.		249,7	242,3	242,2	245,5	252,6	261,4	269,1
	у віці 17-19 рр.		222,2	214,1	202,2	195,4	187,1	185,4	183,6
Молодь, тис. ос.	у віці 15-29 рр.		1283,9	1246,1	1201,4	1164,1	1129,7	1102,3	1074,8
	у віці 29-35 рр.		587,8	599,3	609,2	614,6	614,3	601,1	587,9
Сумарний коефіцієнт народжуваності на одну жінку	Україна		1,5	1,5	1,4	1,3	1,2	1,2	...
	КРУ		1,6	1,5	1,4	1,3	1,3	1,3	...
Кількість дітей (0-14) у розрахунку на 100 осіб у віці 65 і старше	Україна		97	96	95	94	92	89	87
	КРУ		127	127	127	127	126	123	121
Демографічне навантаження на населення у віці 15-64 роки на 1000 осіб	дітьми (0-14)	Україна	218	221	225	227	228	226	225
		КРУ	247	250	254	255	255	254	252
	особами похилого віку (65+)	Україна	225	231	237	243	247	253	258
		КРУ	196	197	199	202	203	206	209
Коефіцієнт потенційної підтримки ¹	Україна		2,7	2,6	2,6	2,5	2,4	2,4	2,3
	КРУ		3,1	3,1	3,0	3,0	2,9	2,8	2,7
Кількість жінок на 100 чоловіків у віці 65 і старше	Україна		201	200	199	198	198	197	197
	КРУ		192	191	190	189	188	188	188

Джерело: розраховано автором на основі даних [27].

0,39-0,47% відповідно)². Однак у 2019-2020 рр. різниця суттєво зменшилась – до 1,5-1,7 раза.

Стативо-вікова піраміда населення регіону показує, що найближчими роками скорочення чисельності населення продовжуватиметься. Чисельність населення в старших вікових групах переважає над чисельністю населення в молодшому працездатному (водночас дітородному) віці та над чисельністю дітей віком до п'яти років. Процес старіння населення регіону є повільним, але незворотнім у найближчій і середній перспективі.

Головною причиною скорочення населення є зменшення народжуваності. Сумарний коефіцієнт народжуваності за 2015-2020 рр. в регіоні впав з 1,6 до 1,3 народження в середньому на одну жінку (для забезпечення простого відтворення населення потрібно, щоб цей показник був на рівні 2,1-2,2). Зменшився також показник чисельності дітей (у віці 0-14 рр.) у розрахунку на 100 осіб у віці 65 і старше – від 127 до 121.

Унаслідок зменшення народжуваності показник демографічного навантаження дітьми зріс незначною мірою. Більшими темпами зростає демографічне

¹ Коефіцієнт (індикатор) потенційної підтримки – відношення чисельності населення працездатного віку до чисельності непрацездатного. Ураховуючи національні, юридичні та економічні реалії, це населення у віці 20-59 рр. та 60+ років [28, с. 33-34].

² Тут і далі в тексті статті, якщо не вказано інше, використано офіційні статистичні дані Державної служби статистики України [26]. Усі дані не ураховують тимчасово окупованої АР Крим.

Таблиця 2

Кількісні характеристики окремих категорій дітей та сімей, 2021 р.

Область / регіон	Чисельність дитячого населення, тис. осіб		Чисельність одиноких матерів (батьків) усього, тис. осіб	Чисельність сімей учасників АТО, тис.	Чисельність дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, тис. осіб
	усього	у багатодітних сім'ях			
Закарпатська область	276,5	27,3	1,3	1,6	0,9
Івано-Франківська область	276,0	36,0	3,1	6,8	1,0
Львівська область	463,9	83,3	3,1	18,1	3,7
Чернівецька область	189,7	36,9	3,0	5,5	1,2
Карпатський регіон	1206,1	183,5	10,5	32,0	6,8

Джерело: розраховано автором на основі даних [29].

навантаження людьми похилого віку, а показник потенційної підтримки постійно погіршується.

Неповні та багатодітні сім'ї є окремими соціально вразливими групами. Загалом у 2021 р. в Карпатському регіоні понад 15% дітей виховуються в багатодітних сім'ях і близько 0,6% дітей перебувають у складних життєвих обставинах (табл. 2).

Унаслідок повномасштабної війни з РФ очікується істотне зростання чисельності всіх означених у табл. 2 соціально та економічно вразливих груп.

Іншими такими групами є підлітки та молодь. Підлітковий вік можна умовно розділити на три етапи: з 10 до 12 років – молодший підлітковий вік; з 13 до 17 років – середній; із 17 до 19 років – старший підлітковий вік, або юність [30, с. 3]. Зміна чисельності перших двох вікових категорій (табл. 1) загалом відображає демографічну «хвилю» народжень у 2009-2015 рр. Чисельність старших підлітків поступово зростатиме наступні 10 років. Діти становлять значну частку переселених до Карпатського регіону ВПО, що створює додаткове навантаження на заклади освіти та загалом на соціальну інфраструктуру регіону.

Чисельність молоді¹ продовжуватиме зменшуватися, що найближчим часом поглибить кризу народжуваності та, з іншого боку, зменшить пропозицію на ринку праці.

Таблиця 3

Окремі категорії людей з інвалідністю в Карпатському регіоні та Україні, 2020 р.

Регіон (область)	Кількість осіб з інвалідністю III групи за регіонами на 01.01.2021		Кількість уперше визнаних осіб з інвалідністю (усіх груп) за регіонами, осіб	Уперше визнані особи з інвалідністю III групи у 2020 р., осіб	Діти до 18 років з інвалідністю	
	осіб	на 1000 населення			тис. осіб	на 1000 дітей
Україна	1449,1	35	117,7	62,6	162,9	22
Карпатський регіон	273,3	46	19,8	12,5	29,0	24
Закарпатська область	43,7	35	3,3	1,9	7,1	24
Івано-Франківська область	60,6	45	4,6	2,7	6,2	23
Львівська область	135,3	54	9,3	6,1	11,3	23
Чернівецька область	33,6	37	2,7	1,9	4,5	24

Джерело: розраховано автором на основі даних [32].

¹ Молодь (молоді особи) – особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах [31, п. 17 ст. 1].

Окремою соціально вразливою групою є особи похилого віку. Характерною рисою демографічного розвитку регіону є суттєве переважання (фактично удвічі) жінок над чоловіками в старших вікових групах. У найстарших вікових категоріях (80 років і більше) жінок утричі більше, ніж чоловіків – 149,7 тис. та 53,6 тис. відповідно.

Карпатський регіон має високу частку людей з особливими потребами, зокрема з неповною працездатністю (III група інвалідності), особливо у Львівській та Івано-Франківській областях (табл. 3).

Демографічні аспекти соціально-економічної вразливості доцільно також розглядати в розрізі домогосподарств Карпатського регіону (табл. 4) [33]. Карпатський регіон суттєво відрізняється від інших макрорегіонів країни високою часткою сільських домогосподарств та їхнім середнім розміром – 3,07 особи проти

Таблиця 4
Соціально-демографічні характеристики домогосподарств Карпатського регіону та України, 2021 р.

Показники		Закарпатська область	Івано-Франківська область	Львівська область	Чернівецька область	Карпатський регіон України	Україна
Кількість домогосподарств, тис.	усього	351,8	445,0	812,6	303,9	1913,3	14678,1
	у великих містах	10,9	17,1	33,5	31,2	25,20	39,6
	у малих містах	29,8	28,7	30,0	13,0	26,90	28,1
	сільські	59,3	54,2	36,5	55,8	47,90	32,3
Середній розмір домогосподарства, осіб		3,49	2,99	3,01	2,89	3,07	2,58
Частка домогосподарств, які складаються з однієї особи, у загальній кількості домогосподарств, %		8,0	9,7	18,7	14,1	13,9	18,1
Частка домогосподарств з дітьми до 18 років у загальній кількості домогосподарств, %		55,0	47,9	46,2	51,4	49,00	37,8
Частка домогосподарств з двома та більше дітьми в загальній кількості домогосподарств з дітьми, %		42,5	22,1	23,5	9,7	24,80	20,5
Домогосподарства з однієї особи в непрацездатному віці	усього, тис.	18,7	34,2	94,0	25,5	215,4	1645,4
	частка в домогосподарствах без дітей, %	5,3	7,6	11,6	8,4	9,0	11,2
Домогосподарства з двох і більше осіб у непрацездатному віці	усього, тис.	34,6	59,0	85,5	41,4	220,2	1915,6
	частка в домогосподарствах без дітей, %	26,6	31,2	29,9	39,4	31,0	29,4
Частка домогосподарств, в яких немає працюючих осіб, у загальній кількості домогосподарств, %		16,5	25,4	26,0	28,8	24,6	32,4
Середня кількість працюючих у розрахунку на одне домогосподарство, осіб		1,5	1,4	1,3	1,3	1,30	1,1
Коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства, разів		2,3	2,2	2,3	2,3	2,29	2,4

Джерело: розраховано автором на основі даних [33].

2,58 в Україні. Загалом більшість із демографічних характеристик домогосподарств є відносно кращими від середньоукраїнських.

Зокрема, у Карпатському регіоні менша частка домогосподарств, які складаються з однієї особи (13,9% усіх домогосподарств), та домогосподарств з однієї непрацездатної особи (9% усіх домогосподарств без дітей). Лише у Львівській області ці показники є подібними до середніх в Україні. Водночас домогосподарств, що складаються лише з двох і більше осіб у непрацездатному віці, у регіоні відносно багато – 31% (усіх домогосподарств без дітей). У кожному четвертому домогосподарстві регіону немає працюючих осіб (в Україні – у кожному третьому).

Краща ситуація з народжуваністю в макрорегіоні відображена у вищій частці домогосподарств з дітьми (кожне друге домогосподарство) і домогосподарств з двома та більше дітьми в їхньому складі (кожне четверте домогосподарство з-поміж тих, в яких є діти).

Середня кількість працюючих у розрахунку на одне домогосподарство в Карпатському регіоні становить 1,3 особи (в Україні лише 1,1). Децю нижчим у регіоні є коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства – 2,3 проти 2,4 в Україні.

Зміни демографічних характеристик Карпатського регіону, пов'язані з російсько-українською війною, підвищують рівень соціально-економічної вразливості населення регіону. Передусім ідеться про ВПО, зокрема тих, хто після закінчення війни залишиться тут на постійне місце проживання. Однак такий позитивний наслідок для демографічної сфери регіону може нівелюватися продовженням тенденцій погіршення процесів демовідтворення, що спостерігалися в регіоні впродовж кількох останніх років. Крім того, залишається великий ризик неповернення з-за кордону частини вимушених мігрантів із самого Карпатського регіону та трудових мігрантів, які працювали за кордоном ще до повномасштабного вторгнення Росії. Іншим ризиком погіршення демографічної ситуації в регіоні є імовірність затяжної економічної кризи в країні, що в умовах все більшої відкритості кордонів, зокрема з Польщею, зумовить відтік найбільш мобільної та підприємливої частини суспільства – молоді та середніх вікових груп, чисельність яких водночас безпосередньо формує рівень народжуваності.

Виділимо такі головні завдання, пов'язані зі зростанням чисельності населення соціально вразливих категорій, і шляхи вирішення їх у Карпатському регіоні:

1. Забезпечення нагальних життєвих потреб ВПО: житло, матеріальне забезпечення, соціальні послуги. Передусім це зумовлює потребу в прискореному розвитку житлового фонду, розробленні та реалізації програми побудови не тимчасового, а постійного житла в новому місці проживання.

2. Оскільки частина ВПО залишиться в приймаючому регіоні-соціумі (у новому місці проживання), зростає навантаження на житлово-комунальну, соціальну та інфраструктурну сферу загалом. Для цього потрібно мобілізувати наявні і ґрунтовно оцінити перспективні інфраструктурні потужності в територіальних громадах, зокрема в місцях приймання найбільшої чисельності ВПО.

3. Перенесення виробництв і забезпечення зайнятості ВПО, які мають намір залишитися на постійне місце проживання в Карпатському регіоні, та постійних мешканців регіону.

4. Соціалізація ВПО, їхня суспільна інтеграція за новим місцем проживання, зокрема активна залученість ВПО до суспільного життя в регіоні (громаді).

5. Розроблення та реалізація державної та регіональних програм покращення демографічної ситуації, зокрема стимулювання народжуваності. Наприклад, в Естонії молодістю вважається не та «сім'я, вік членів якої не перевищує 35 років» [34] (згідно з українським законодавством), а та, в якій є неповнолітні діти. Відсутня допомога окремим пріоритетним соціально вразливим категоріям,

наприклад молодим багатодітним сім'ям, дасть змогу запобігти розпорощенню ресурсів і сприятиме принаймні стабілізації процесу демовідтворення в регіоні (громаді).

Висновки. Погіршення якості життя населення Карпатського регіону, зумовлене початком повномасштабної війни Росії проти України, призвело до величезних змін у всіх сферах життя країни та зумовило міграцію близько третини її мешканців. Це спричинило зростання чисельності соціально вразливих верств населення по всій країні. Карпатський регіон відчув колосальний приплив внутрішньо переміщених осіб, що створило значний тиск на житлову сферу та соціальну інфраструктуру. З огляду на зазначене головні заходи соціального захисту в регіоні насамперед мають бути спрямовані на забезпечення потреб ВПО і запобігання поповненню соціально вразливих категорій населення, передусім дітей і молоді.

Унаслідок повномасштабної війни демографічна криза, що різною мірою була притаманна всім регіонам країни, може перетворитися на демографічну катастрофу. Очікуване різке падіння народжуваності, ризик неповернення з-за кордону мільйонів вимушених українських мігрантів, зниження рівня та якості життя більшості українських сімей, відсутність достатнього обсягу та якості житла – ці та інші проблеми ставлять під загрозу навіть той рівень природного відтворення населення, який був до 2022 р. Для збереження та розвитку людського потенціалу потрібні розроблення та реалізація заходів проактивної соціально-демографічної політики на державному та регіональному рівнях.

Список використаних джерел

1. Ukraine Refugee Situation. *Operational Data Portal*: Website. 2022. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine/location?secret=unhcrrestricted>
2. Війна з росією: кожен шостий українець став переселенцем. *Слово і діло*: сайт. 21.04.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/21/novyna/suspilstvo/vijna-rosiyyu-kozhen-shostyj-ukrayinecz-stav-pereselencem>
3. Ukraine: Situation Report, 19 May 2022. *Reliefweb*: Website URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-situation-report-19-may-2022-enruuk>
4. Furlong A., Cartmel F., Biggart A., Sweeting H., West P. *Youth transitions: Patterns of vulnerability and processes of social inclusion*. Edinburgh: Scottish Executive Social Research, 2003. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvdf09qg.7>
5. Andrew M. K., Mitnitski A. B., Rockwood K. Social Vulnerability, Frailty and Mortality in Elderly People. *Plos One*. 2008. Vol. 3(5). Pp. 22-32. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0002232>
6. McLeman R. A., Hunter L. M. Migration in the context of vulnerability and adaptation to climate change: insights from analogues. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*. 2010. Vol. 1(3). Pp. 450-461. DOI: <https://doi.org/10.1002/wcc.51>
7. Adger W. N., de Campos R. S., Mortreux C. Mobility, displacement and migration, and their interactions with vulnerability and adaptation to environmental risks. *Routledge handbook of environmental displacement and migration*. London: Routledge, 2018. Pp. 29-41. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315638843-3>
8. *Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект*: монографія / ред. Е. М. Лібанова; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2015. 356 с.
9. Макарова О. В. Пріоритети політики зниження соціальної вразливості. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 2. С. 102-111. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.102.31>
10. Біль М. М. Концепція соціальної вразливості населення: ретроспектива формування та сучасні інтерпретації. *Соціальна економіка*. 2021. № 62. С. 20-30. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-62-02>
11. Риндзак О. Т. Соціальна вразливість населення та її понятійно-термінологічне забезпечення. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-79>
12. Андрусичан Н. І. Соціальна вразливість населення: дефініції, підходи до розуміння та оцінювання. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-42>
13. Мальцева О. І. наукові підходи до визначення вразливості та виокремлення вразливих груп населення. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*: наук. зб. 2021. № 1(339). Ч. 2. С. 62-71. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1\(339\)-2-62-71.28](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1(339)-2-62-71.28)
14. *Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку*: монографія / наук. ред. А. М. Колот. К.: КНЕУ, 2012. 501 с.

15. Mulska O., Vasylytsiv T., Shushkova Yu., Kloba L., Parfenyuk Ye. Assessment of the population's social resilience environment (the case of the Carpathian region of Ukraine). *Problems and Perspectives in Management*. 2022. Vol. 20(1). Pp. 407-421. DOI: [https://doi.org/10.21511/ppm.20\(1\).2022.33](https://doi.org/10.21511/ppm.20(1).2022.33)
16. Бачинська М. В. Дослідження соціальної вразливості населення Львівської області. *Економічний простір*: зб. наук. пр. 2021. № 176. С. 110-115. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/176-19>
17. Словник української мови. *Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України*: сайт. 2022. URL: <http://www.inmo.org.ua/sum.html>
18. «Вразливі категорії населення» – соціально-психологічні характеристики. *Радник*: сайт. 2020. URL: <https://radnyk.org/wp-content/uploads/2020/03/2-1.pdf>
19. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
20. Соціальна робота з соціально вразливими категоріями (групами). *Moodle. Соцосвіта*: сайт. 2022. URL: <http://moodle.socosvita.kiev.ua/moodledata/filedir/09/20/0920e3108c21981f344ac5e33b46e7470dc1ac88>
21. Бессараба О. Ю. Деадаптованість як наукова категорія. *Теорія і практика сучасної психології*: зб. наук. пр. 2019. № 1. Т. 1. С. 139-144.
22. Соціальна дезадаптація особистості. *Варто Знати*: сайт. 2022. URL: <https://varto.org.ua/?p=6634>
23. Перун В. Окупанти примусово вивезли до РФ майже півтора мільйони українців, планували понад 2 млн, – Денісова. *LB.ua*: сайт. 23.05.2022. URL: https://lb.ua/society/2022/05/23/517729_ukranti_primuso_vivezli. Retrieved from.html
24. ООН: біженцями з України стали понад 6 мільйонів людей. *Радіо Свобода*: сайт. 13.05.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-ukrayina-bizhentsi/31846959.html>
25. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення, раунд 2, 1 квітня 2022 року. *DTM*: сайт. 2022. URL: <https://dtm.iom.int/ukraine>
26. *Державна служба статистики України*: сайт. 2022. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
27. Статистика населення України. Стативно-віковий склад населення. *Населення України*: сайт. 2022. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp
28. *Населення України. Імперативи демографічного старіння*. Київ: ВД «АДЕФ Україна», 2014. 288 с.
29. Соціальна карта територіальних громад. *Міністерство соціальної політики України*: сайт. 2022. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/rozvitok-simeynih-form-vihovannya.html>
30. Підлітковий вік – запитання і відповіді. 20 с. *Knowledge Center*: сайт. 2020. URL: http://knowledge.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/Підлітковий_вік_teenagers_UA.pdf
31. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 р. № 1414-IX. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
32. *Соціальний захист населення України у 2020 році*: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України, 2021. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
33. *Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2021 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України)*: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України, 2021. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
34. Юзич Ю. Молодь помолодшає? *Реанімаційний Пакет Реформ*: сайт. 21.09.2020. URL: <https://rpr.org.ua/news/molod-pomolodshaie>

References

1. Ukraine Refugee Situation (2022). *Operational Data Portal*: Website. Retrieved from <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine/location?secret=unhcrrestricted>
2. Vinya z rosiyeyu: kozhen shostyuy ukrainets' stav pereselentsem [War with russia: every sixth Ukrainian became an immigrant] (2022, Apr 21). *Slovo i dilo*: Website. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/21/novyna/suspilstvo/vijna-rosiyeyu-kozhen-shostyj-ukrayinecz-stav-pereselencem> [in Ukrainian].
3. Ukraine: Situation Report, 19 May 2022 (2022). *Reliefweb*: Website. Retrieved from <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-situation-report-19-may-2022-enruuk>
4. Furlong, A., Cartmel, F., Biggart, A., Sweeting, H., & West, P. (2003). *Youth transitions: Patterns of vulnerability and processes of social inclusion*. Edinburgh: Scottish Executive Social Research. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvdf09qg.7>
5. Andrew, M. K., Mititski, A. B., & Rockwood, K. (2008). Social Vulnerability, Frailty and Mortality in Elderly People. *Plos One*, 3(5), 22-32. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0002232>
6. McLeman, R. A., & Hunter, L. M. (2010). Migration in the context of vulnerability and adaptation to climate change: insights from analogues. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 1(3), 450-461. DOI: <https://doi.org/10.1002/wcc.51>
7. Adger, W. N., de Campos, R. S., & Mortreux, C. (2018). Mobility, displacement and migration, and their interactions with vulnerability and adaptation to environmental risks. In *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (pp. 29-41). London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315638843-3>
8. Libanova, E. M. (Ed.) (2015). *Lyuds'ky rozvytok v Ukrayini. Modernizatsiya sotsial' noyi polityky: rehional' nyu aspekt [Human development in Ukraine. Modernization of social policy: regional aspect]*. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine. [in Ukrainian].

9. Makarova, O. V. (2017). Priorytety polityky znyzhennya sotsial'noyi vrazlyvosti [Priorities of the policy of reducing social vulnerability]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy*, 2, 102-111. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.102>. [in Ukrainian].
10. Bil, M. (2021). Kontsepsiya sotsial'noyi vrazlyvosti naseleння: retrospektyva formuvannya ta suchasni interpretatsiyi [The concept of social vulnerability of the population: a retrospective of its formation and modern interpretations]. *Sotsial'na ekonomika – Social Economics*, 62, 20-30. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-62-02> [in Ukrainian].
11. Ryndzak, O. T. (2021). Sotsial'na vrazlyvist' naseleння ta yiyi ponyatiyno-terminolohichne zabezpechennya [Social vulnerability of the population and its conceptual and terminological support]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and Society*, 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-79> [in Ukrainian].
12. Andrusyshyn, N. I. (2022). Sotsial'na vrazlyvist' naseleння: definitsiyi, pidkhody do rozumynnya ta otsynuyuvannya [Social vulnerability of the population: definitions, approaches to understanding and evaluation]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and Society*, 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-42> [in Ukrainian].
13. Maltseva, O. I. (2021). Naukovi pidkhody do vyznachennya vrazlyvosti ta vyokremleńnya vrazlyvykh hrup naseleńnya [Scientific approaches to determining vulnerability and identifying vulnerable population groups]. In *Visnyk Luhansk'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Pedahohichni nauky [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Luhansk: Pedagogical Sciences]*: Vol. 1(339): 2 (pp. 62-71). DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1\(339\)-2-62-71](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1(339)-2-62-71) [in Ukrainian].
14. Kolot, A. M. (Ed.) (2012). *Sotsial'na vidpovidalnist': teoriya i praktyka rozvytku [Social responsibility: theory and practice of development]*. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
15. Mulska, O., Vasytshiv, T., Shushkova, Yu., Kloba, L., & Parfenyuk, Ye. (2022). Assessment of the population's social resilience environment (the case of the Carpathian region of Ukraine). *Problems and Perspectives in Management*, 20(1), 407-421. DOI: [https://doi.org/10.21511/ppm.20\(1\).2022.33](https://doi.org/10.21511/ppm.20(1).2022.33)
16. Bachynska, M. V. (2021). Doslidzhennya sotsial'noyi vrazlyvosti naseleńnya L'viv's'koyi oblasti [Study of social vulnerability of the population of Lviv region]. In *Ekonomichnyy prostir [Economic Space]*: Vol. 176 (pp. 110-115). DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/176-19> [in Ukrainian].
17. Sloynyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language] (2022). *Potebny Institute of Linguistics*: Website. Retrieved from <http://www.inmo.org.ua/sum.html> [in Ukrainian].
18. «Vrazlyvi katehoriyi naseleńnya» – sotsial'no-psykholohichni kharakterystyky [«Vulnerable categories of the population» – socio-psychological characteristics] (2020). *Counselor*: Website. Retrieved from <https://radnyk.org/wp-content/uploads/2020/03/2-1.pdf> [in Ukrainian].
19. Pro sotsial'ni posluhy [On Social Services] (2019). Law of Ukraine, adopted on 2019, Jan 17, 2671-VIII. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian].
20. Sotsial'na robota z sotsial'no vrazlyvymy katehoriyamy (hrupamy) [Social work with socially vulnerable categories (groups)] (2022). *Moodle. Sotsosvita*: Website. Retrieved from <http://moodle.socosvita.kiev.ua/moodledata/filedir/09/20/0920e3108c21981f344ac5e33b46e7470dc1ac88> [in Ukrainian].
21. Bessaraba, O. Yu. (2019). Dezadaptovanist' yak naukova katehoriya [Maladaptation as a scientific category]. In *Teoriya i praktyka suchasnoyi psykholohiyi [Theory and practice of modern psychology]*: Vol. 1(1) (pp. 139-144). [in Ukrainian].
22. Sotsial'na dezadaptatsiya osobystosti [Social maladaptation of the individual] (2022). *Worth to Know*: Website. Retrieved from <https://varto.org.ua/?p=6634> [in Ukrainian].
23. Perun, V. (2022, May 23). Okupanty prymusovo vyvezly do RF mayzhe pivtora mil'yony ukrayintsv, planuvaly ponad 2 mln, – Denisova [The occupiers forcibly took almost one and a half million Ukrainians to the Russian Federation, they planned more than 2 million, – Denisova]. *LB.ua*: Website. Retrieved from https://lb.ua/society/2022/05/23/517729_okupanti_primusovo_vivezli. Retrieved from.html [in Ukrainian].
24. OON: bizhentsyamy z Ukrayiny staly ponad 6 mil'yoniv lyudey [UN: more than 6 million people have become refugees from Ukraine] (2022, May 13). *Radio Liberty*: Website. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-ukrayina-bizhentsi/31846959.html> [in Ukrainian].
25. Zvit pro vnutrishnye peremishchennya v Ukrayini. Opytuvannya zahal'noho naseleńnya, raund 2, 1 kvitnya 2022 roku [Report on Internal Relocation in Ukraine. General Population Survey, Round 2, April 1, 2022] (2022). *DTM*: Website. Retrieved from <https://dtm.iom.int/ukraine> [in Ukrainian].
26. *State Statistics Service of Ukraine*: Website (2022). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
27. Statystyka naseleńnya Ukrayiny. Statevo-vikovyy sklad naseleńnya [Population statistics of Ukraine. Gender and age composition of the population] (2022). *Population of Ukraine*: Website. Retrieved from http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp [in Ukrainian].
28. *Naseleńnya Ukrayiny. Imperatyvy demohrafichnoho starinnya [The population of Ukraine. Imperatives of demographic aging]* (2014). Kyiv: PH «ADEF Ukraine». [in Ukrainian].
29. Sotsial'na karta terytorial'nykh hromad [Social map of territorial communities] (2022). *Ministry of Social Policy of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/content/rozvitok-simeynih-form-ivhovannya.html> [in Ukrainian].

30. Pidlitkovyy vik – zapytannya i vidpovidi [Adolescence – questions and answers] (2020). *Knowledge Center*: Website. Retrieved from http://knowledge.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/Підлітковий_вік_teenagers_UA.pdf [in Ukrainian].
31. Pro osnovni zasady molodizhnoyi polityky [On Basic Principles of Youth Policy] (2021). Law of Ukraine, adopted on 2021, Apr 27, 1414-IX. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> [in Ukrainian].
32. *Sotsial'nyy zakhyst naselennya Ukrayiny u 2020 rotsi [Social protection of the population of Ukraine in 2020]*: Statistical publication (2021). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
33. *Sotsial'no-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrayiny u 2021 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennya umov zhyttya domohospodarstv Ukrayiny) [Socio-demographic characteristics of Ukrainian households in 2021 (according to a sample survey of living conditions of Ukrainian households)]*: Statistical publication (2021). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
34. Yuzych, Yu. (2020). Molod' pomolodshaye? [Are young people getting younger?]. *Resuscitation Reform Package*: Website. Retrieved from <https://rpr.org.ua/news/molod-pomolodshaie> [in Ukrainian].

Teslyuk R. T. Demographic development in the Carpathian region of Ukraine in the conditions of growing socio-economic vulnerability of the population.

Russia's full-scale war against Ukraine has catastrophically exacerbated the socio-demographic problems in Ukraine and its regions. Powerful wave of forced resettlement has, on the one hand, put enormous pressure on the economic and social spheres of internally displaced persons (IDP) donor regions and, on the other hand, radically changed the demographic group in all regions of the country. The population of socially vulnerable categories has significantly increased: children, youth, the elderly, the disabled, and the lonely. Further military escalation leads to the transition of many people to the categories of vulnerable groups, while they did not belong there before the Russian invasion. It is due to the death of relatives, including loss of a breadwinner, injury, poor health, loss of housing, all property, or significant parts of it, loss of employment or business, other economic losses, inability to study, emotional and psychological disorders, etc. The majority of the population in these categories is not in a state of social maladaptation but does not have limited resources for livelihoods and social competitiveness. Timely and sufficient provision of social assistance to these socially vulnerable groups can significantly reduce the severity of socio-economic problems and provide them with a normal life quality. As of early 2022, the demographic situation in the Carpathian region of Ukraine can be described as relatively unfavorable: falling birth rate, irreversible process of demographic aging, reducing share of youth, and a high proportion of people with special needs. In addition, the Carpathian region has a much higher average household size than other macro-regions of the country, a higher share of households with children, and a higher level of employment of household members. Analysis of socio-demographic statistics in previous years and current demographic processes shows a likely acceleration in the growth of the share of socially vulnerable groups and the number of IDPs and residents of the region. The main tasks of regional and local authorities are to solve urgent problems of IDPs, expand social infrastructure, and ensure effective employment in the region, socialization of IDPs and their integration into society, and development and implementation of regional programs to improve demographic reproduction.

Keywords: socio-economic vulnerability, Carpathian region of Ukraine, internally displaced persons, socially vulnerable groups, migrants, demography.

Теслюк Роман Тадейович – кандидат географічних наук, старший науковий співробітник, докторант відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» (e-mail: r.teslyuk@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4562-1663>).

Teslyuk Roman Tadeyovych – PhD (Geog.), Sen.Res., Doctoral Postgraduate of the Department of problems of social and humanitarian development of the regions of the Dolishnyi Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Статтю підготовлено в межах НДР «Механізми проактивної політики зниження соціальної вразливості населення (на прикладі Карпатського регіону України)» (номер державної реєстрації 0121U112014).

Надійшло 18.05.2022 р.